

De discussie houdt nooit op

Een essay

Dit is de tekst uit Geno nummer 4, voorjaar 1996. De Genokrant wordt uitgegeven door de werkgroep Genenmanipulatie en Oordeelsvorming van het Louis Bolk Instituut, Hoofdstraat 24, 3972 LA Driebergen.

Hoe voer je een vruchtbare maatschappelijke discussie over ethische vraagstukken? Dat is de vraagstelling waarmee de werkgroep Genenmanipulatie en Oordeelsvorming naar het proces van oordeelsvorming in een maatschappelijke context kijkt. De vraagstelling is eigenlijk betrekkelijk nieuw. Nog niet zo lang geleden werden de bron van de moraliteit en zeker de normen daarvoor buiten de mens gezocht; namelijk in de bijbelse openbaring en de leerstellingen en encyclieken die door het kerkelijk gezag op grond hiervan werden vervaardigd. De moderne mens zoekt de bron voor 'zijn' moraliteit in de eerste plaats in zichzelf. Hij kan zelfs tot de overtuiging komen dat het goede situationeel is, dat er geen absolute normen voor goed en kwaad zijn; wat in de ene situatie ethisch verantwoord is, kan in een andere constellatie moreel onaanvaardbaar zijn. Om met al die geïndividualiseerde en situationele moraliteit maatschappelijk uit de voeten te kunnen, is discussie noodzakelijk. Wat moeten we ons bij een maatschappelijke discussie voorstellen? Het begrip maatschappelijk is complex en gelaagd. Of maatschappelijke discussies vruchtbaar zijn, hangt af, zo zal de conclusie van dit verhaal zijn, van de mate waarin we deze gelaagdheid onderkennen en er met onze discussie op inspelen

---

De eerste laag: de individuele oordeelsvorming

De eerste laag is die van de individuele, inhoudelijke, zo u wilt wetenschappelijke oordeelsvorming. Hier worden feitelijkheden, waarnemingen en ervaringen gezocht en gegeneerd, die vervolgens vanuit begrippenkaders worden geordend, verklaard en geïnterpreteerd. Deze waarnemingen en begrippenkaders hebben enerzijds betrekking op (voor het thema genenmanipulatie) relevante verschijnselen als natuur, plant, dier, erfelijkheid, omgeving en gezondheid. Anderzijds hebben ze ook betrekking op verschijnselen als moraliteit, ethiek en menselijk handelen. Hier vindt de confrontatie (met bijbehorende verificatie en falsificatie) plaats van mens- en wereldbeelden, van uitgangspunten en waardesystemen, van grondhoudingen en opvattingen. Het gaat er in deze discussie niet om de ander van het eigen gelijk te overtuigen: door de confrontatie kunnen de eigen oordelen en de bronnen waaruit deze ethiek ontspringt c.q. feitelijkheden waarop zij rust, worden getoetst en verdiept. In feite is dit de enige

maatschappelijke laag waar gesproken wordt over ethiek. Want het essentiële van de ethiek is nu juist de verbinding met het handelen: het goede kan alleen worden gedaan. Erover spreken is van belang om helderheid te krijgen over de uitgangspunten en normen zelf, alsmede om de 'bronnen te bemalen' waaruit moraliteit kan voortkomen; het mens- en wereldbeeld. In het volgende wil ik mij richten op de maatschappelijke discussie als daad, waarbij moraliteit 'wordt gedaan'. Daarbij komt de eerder genoemde gelaagdheid van het maatschappelijk veld aan de orde. Het zal blijken dat elke laag een eigen intrinsieke ethiek heeft. Het effectueren van die ethiek bepaalt de mate waarin de discussie vruchtbaar is. De eerste laag heb ik reeds genoemd. Daarin wordt echter niet alleen over ethiek gepraat, daar wordt ook - in en door het gesprek - gehandeld en dus ethiek 'bedreven'. Drie criteria zijn in deze laag bij de discussie relevant:

- I. De discussies vinden plaats tussen *individuele* mensen, want het gaat om persoonlijke oordeelsvorming. Groepen hebben geen oordeel. Uitspraken als "Wij van Shell zijn van mening dat ..." zijn in feite anachronismen

-
- uit een tijd dat inspirerende groepsgeesten inderdaad nog collectieve oordelen konden oproepen;
- II. Ze vinden plaats in een sfeer van absolute *vrijheid*. Elke ideologische, politieke of commerciële binding of beïnvloeding vertroebelt het proces;
- III. Ze vinden geen *afsluiting* in een besluit, in de zin van : zo is het of zo hoort het. De discussie gaat in feite altijd door. Elke poging tot afsluiting betekent het stoppen van verdere ontwikkeling.

De kwaliteit van de discussie in deze maatschappelijke laag wordt bepaald door de mate waarin de drie criteria worden gehonoreerd. In de hantering van de criteria zit de intrinsieke ethiek van de discussie in deze laag (fair talk!) Hoewel die twee moraliteitsnormen - *praten over* ethische vraagstukken en de wijze waarop dit gebeurt - voor veel mensen ver uiteen liggen, denk ik dat ze uiteindelijk uit één bron komen. Een niet-ethische discussie over een ethisch onderwerp is een innerlijke tegenstrijdigheid. Door de verwantschap, ja het identieke van die twee moraliteiten te ontdekken, maak je mogelijk dat ze elkaar versterken.

De tweede laag: het politieke leven

Met deze min of meer verdiepte, geverifieerde en in de confrontatie getoetste individuele oordelen over morele vraagstukken betreden mensen de tweede laag van de maatschappelijke werkelijkheid: het politieke leven. Hier staan individuele mensen - maar in de praktijk vooral interessegroepen - voor de opgave afspraken, regels en wetten te maken die hun samenleven dienen. Voor inhoudelijk-ethische discussies uit de eerste laag is hier eigenlijk geen plaats meer. Hoewel de oordelen uit de eerste laag hopelijk steeds flexibel blijven, moeten ze in het politieke veld - zolang als het duurt - als uitgangspunt worden genomen. De vraag is nu: hoe vinden we in een creatief democratisch spel de sociale vormen die zoveel mogelijk recht doen aan de grote verscheidenheid van ethische gezichtspunten? Hierbij blijkt een andere ethische vraagstelling reëel. Het politieke leven heeft zijn eigen intrinsieke moraliteit die te maken heeft met de wijze waarop politieke discussie worden gevoerd. Criteria hiervoor:

- I. Worden de vraagstellingen zodanig geformuleerd dat iedere burger uit hoofde van zijn menszijn tot oordelen bevoegd is? Vraagstellingen die om specifieke

- deskundigheid of ervaring vragen, plaatsen de burger in het politieke debat buiten spel;
- II. Wordt de discussie gevoerd vanuit de grondhouding dat iedere deelnemer daaraan principieel gelijkwaardig is omdat het om fundamenteel menselijke zaken gaat? Door het binnensluipen van ideologische, politieke en commerciële belangen ontstaat een machtshiërarchie die deze gelijkheid teniet doet;
- III. Is de discussie zo georganiseerd dat werkelijk alle betrokkenen kunnen deelnemen? Door het kiesstelsel ontstaat een kaste van professionele politici die de burger dreigt uit te sluiten.

Met deze criteria zijn de oriëntatiepunten voor de ethiek binnen het politieke spel (fair play!) gegeven. Naarmate deze politieke moraliteit sterker wordt beoefend, zullen de resultaten van de ethische discussies in de eerste laag beter hun weg vinden naar de sociale werkelijkheid.

De derde laag: de beroepsuitoefening

Binnen de door de politiek vrijgegeven en begrensde ruimtes kunnen mensen ondernemend actief worden. Hiermee betreden we de derde laag van de sociale werkelijkheid: de wereld van productie en consumptie, van vraag en aanbod, van behoeften van mensen en van mogelijkheden van andere mensen om deze te bevredigen. Hier gaat het om het gesprek tussen mensen die bepaalde doelen (bevrediging van behoeften) met geëigende middelen willen bereiken en mensen die over productiemiddelen beschikken en daarmee een bepaald doel (continuïteit of rendement) willen bereiken. Ondanks het aan de orde zijnde eigenbelang gaat het hier in wezen om een zakelijk gesprek waarin *doelen en middelen* op elkaar moeten worden afgestemd. Deze derde laag is aanwezig in al het beroepsmatige en institutioneel gebonden handelen. Beroepsuitoefenaars komen in beweging door vragen van cliënten, waartoe in bredere zin ook sponsors en subsidiegevers behoren. Bij het ingaan op deze vragen kunnen persoonlijke morele dilemma's ontstaan (die met de eerste laag te maken hebben). Als op bepaalde vragen niet wordt ingegaan, kunnen ook politieke aspecten in het spel komen zoals de rechtspositie en het inkomen (die met de tweede laag te maken hebben). Deze twee lagen werken door in de derde, met name wanneer de beroepsbeoefenaar institutioneel is gebonden. Toch kent ook deze laag haar eigen intrinsieke ethiek, naast de extrinsieke ethiek die als resultaat van de discussie in de andere twee lagen als begrenzing op haar afkomt; bijvoorbeeld in de vorm

---

van arbeidsregelingen, eigendomsrecht en milieuwetgeving. Wanneer we spreken over 'fair trade' wordt daarmee bedoeld op een handelsethiek en een moraliteit binnen het economische leven die worden gekenmerkt door:

- I. Een wederzijds oprechte interesse in en een wederzijds en oprecht respect voor elkaars consumptiebehoeften en productiemogelijkheden. - Elke poging behoeften te manipuleren of productiemogelijkheden af te dwingen gaat hier tegenin;
- II. Een prijsvorming die recht doet aan alle betrokkenen. Overal waar in het horizontale proces tussen producent, handel en consument verticale machtstructuren worden gebouwd voor eenzijdige (prijs)voordelen, wordt dit criterium ondergraven;
- III. Een doorzichtigheid en openheid met betrekking tot alle aspecten van het productieproces. Het betuttelen of misleiden van de consument door onvolledige of onware informatie leidt op den duur tot ongezonde polarisatie tussen betrokkenen.

Deze criteria vormen de oriëntatiepunten voor de ethiek binnen het economisch handelen (fair trade!). Als deze economische moraliteit wordt beoefend, zullen de eerder genoemde extrinsieke ethische normen met meer begrip worden aanvaard. Ze komen uiteindelijk uit dezelfde bron!

De drie lagen

De discussies in de eerste laag leiden niet tot een besluit. De oordeelsvorming in die laag is een continu proces met een open eind. In de tweede laag leiden de discussies tot besluiten van algemene, regelende aard met een geldigheid voor een zekere duur en een bepaalde sociale ruimte. In de derde laag komen als onderhandelingsresultaat concrete en specifieke afspraken tot stand tussen concrete groepen in het economisch proces. Deze besluiten hebben geen langere duur dan de looptijd van het contract. In de eerste laag is uitdrukkelijk sprake van individuele oordeelsvorming, die bovendien nog voortdurend in ontwikkeling is. In de tweede laag kunnen mensen elkaar vinden op grond van verwante oordelen en opvattingen. Zij kunnen - voor een bepaalde duur of met betrekking tot een bepaald probleem - in de politieke discussie een gemeenschappelijk standpunt vertegenwoordigen. In de derde laag kunnen organisaties besluiten om - voor een langere duur - een bepaald standpunt met betrekking tot ethische vraagstukken uit te dragen en in het eigen optreden als voorbeeld te stellen. Ondanks dit onderscheid blijft het uitgangspunt:

- I. Oordeelsvorming met betrekking tot ethische vraagstukken is een individuele aangelegenheid. Ook al betrek ik anderen daarbij, uiteindelijk vorm *ik mijn* oordeel;
- II. Moraliteit komt uiteindelijk tot uitdrukking in het handelen van *individuele* mensen.

Ik denk, samenvattend, dat de maatschappelijke discussies over ethische vraagstukken des te vruchtbaarder zijn naarmate er meer duidelijkheid ontstaat over de relatie tussen de ethiek van het onderwerp in zichzelf en de ethiek van:

- a) het proces van inhoudelijke oordeelsvorming;
- b) het proces van politieke oordeels- en besluitvorming;
- c) het proces van economische onderhandeling en contractafsluiting.

Onderstaand nog een toelichting van de drie lagen met een voorbeeld uit de praktijk. De Commissie Biotechnologie bij Dieren is bedoeld als een ethische commissie in de eerste laag: haar leden vertegenwoordigen geen belangen maar dienen de normen helder te krijgen die ten opzichte van een bepaald object moeten gelden. Hoewel de leden het gesprek op persoonlijke titel voeren, wordt toch van hen gevraagd bereid te zijn zichzelf te overstijgen en naar 'objectiviteit' te streven. Dat blijkt moeilijk: de gesprekken worden in de praktijk snel juridisch en vernauwen zich tot het spreken over de toetsing van een wet. De Raad voor Dierenaangelegenheden (waaronder de afdeling Biotechnologie) lijkt daarentegen ingericht als een politiek orgaan. Daarin zitten vertegenwoordigers van belangengroeperingen die samen tot een (politieke) consensus moeten komen. Deze politieke consensus blijkt tamelijk ver weg doordat het niet zo makkelijk is uit te gaan van de inhoudelijke oordelen zoals die door de aanwezige leden, c.q. de groepen die zij vertegenwoordigen, zijn gevormd. De neiging bestaat om toch een inhoudelijk gesprek aan te gaan. Opgevat als politiek orgaan pleegt de raad dan 'grensoverschrijding' en verliest zo zijn identiteit. Te slotte zijn er de Dierexperimentencommissies op institutioneel niveau, daar waar het beroepsmatige handelen plaatsvindt onder de druk van de commercie en de vragen van de klant. Deze commissies moeten hier feitelijk handelen: op wettelijke toelaatbaarheid beoordelen en een advies daarover uitbrengen aan de vergunninghouder. Zo'n commissie zou zich echter ook tot taak kunnen stellen de economische besluiten niet alleen te toetsen op hun juridische toelaatbaarheid, maar ze ook te bezien vanuit de voor de derde laag genoemde criteria. Daarmee zou zij tot een echt

---

orgaan van de derde laag worden. Als zodanig zou ze haar identiteit dan duidelijk moeten onderscheiden van de eerder genoemde, thans vigerende commissie.

Dr. A.H. Bos 1996
©Stichting DIALOOG®
versie 2